

רשויות דז' באדר לעמנואל לעף על 'הרמזים הדקים' למאורעות הגדולים¹

ישראל רוזנסון

א. עמנואל לעף: הערכות על מפעלו ועולמו

הכותבים על הרב עמנואל (אברהם חיים) לעף (סגד [Szeged 1854-1944]), מבין אלה שהכירוהו - גם אם שונים היו בהשקפותיהם ודעותיהם - לא יכלו להסתיר נימה של הערצה.² ביניהם היו כאלה שהתפעמו מגאונותו של הצד הלשוני-בוטני³ במפעלו המדעי, שנעשה בלי שביקר בארץ ישראל ובלי שנחשף לצמחיה, ושתרם באופן המיוחד שלו לזיקה המתחדשת בין העם לארצו. נימה כזו של הערצה נגלה בדברי אפרים הראובני מן החוקרים הארץ-ישראליים (עסק בזיקה בין הצומח הריאלי למקורות היהודיים) שהרעיפו עליו יותר מחופניים שבחים, בטקס שנערך לכבודו בארץ ב-1934 במלאת לו שמונים⁴.

ויהי הדבר לפלא ולאות לבני ישראל ולעמים כי בדור הזה דווקא, בדור שיבת ציון, לעת התעורר ישראל לשוב לארצו ולהחיותה קם הפלא הזה אשר איש יהודי אשר לא ראה את מעולם את הארץ ולא את צמחיה, עוררתו נשמתו לתת את כל חייו הארוכים, כן יארכו וכן ירבו לברור שמות צמחי ארץ ישראל צמחי הנביאים וחז"ל,

1 יסודו של מאמר זה בשיחה ארוכה שקיימתי בקיץ תשמ"ג עם הרב אויגן פרנקל לקראת אפשרות לקיום כינוס על לעף במלאת ארבעים שנה למותו בבודפשט, שבה גווע, חרף המאמצים להצילו ממשלוח לאושוויץ. פרנקל, שבמשך כל הריאיון הקפיד לכנות את עצמו 'מזכירו של לעף', החליף את עמנואל לעף על כס הרבנות בסגד, וחזר לכס הרבנות בעיר אחרי מלחמת העולם השנייה. אחרי מלחמת העצמאות עלה לישראל. הוא מסר לי פרטים אישיים רבים אודותיו, שמקצתם משוקעים במאמר זה, וגם חומר כתוב. היוזמה לכינוס לזכרו של לעף בסופו של דבר לא הסתייעה, אך כשנודמתי לבית הכנסת בסגד בשנת 2005, ונוכחתי לדעת מה מעט עסקו בלעף במשך עשרים ושתים השנים האחרונות, עלה בדעתי לסיים מאמר זה. אני מבקש להודות לחבריי שעודדו וליבנו עמי נקודות חשובות רבות.

2 יסודה בגאווה העזה - המקומית בסגד והמגזרית בחברה הנאולוגית - שחשו כלפי האב לאופולד ועמנואל הבן שהזכירה הערצה חסידית לרבי! ראה: Karady V., *Provincial Jewery in Hungary*, In the Land of Hagar, (Editor: A. Szalai), Tel Aviv, pp 186.

3 נקטתי ב'לשוני-בוטני', משום שאצל לעף הצד הלשוני גובר, אף שהכיר היטב את שיטת המיון של לינה, לא הייתה לו השכלה בוטנית מסודרת.

4 המרצים שהרצו בעברית היו: א' כהנא, 'שיחות ביבליוגרפיות על עמנואל לעף וספרו', פורסם בדאר היום, גליון קפג, יב באייר תרצ"ד; י' אהרוני, 'לעף וחקר החי'; י' אפשטיין 'לקח בתלמוד תורה'; י"ג אפשטיין, 'לעף הבלשן'; א' הראובני, 'לעף וצמחי ארץ ישראל'; ש' קליין, 'האישיות'; נ"ח טורשינר, 'האיש ופועלו'. (להלן: הרצאות כנס השמונים) פרנקל מסר לי צילומים של עותקי ההרצאות המקוריים שנשלחו לעמנואל לעף לכבוד האירוע.

אשר אף ראה לא ראם, ונמשך אל שמותיהם ואל תוכנם הארץ ישראלי כאשר ימשכו עופות הנדוד אל ארצות החום אשר לא הם ראו כי אם אבותיהם. כי רוח אלוהים פעמה בתוך בית אביו ולא ידע מה, ויכנה לו עמנואל.⁵

ניסוחים דוגמת: 'בדור הזה דווקא, בדור שיבת ציון, לעת התעורר ישראל לשוב לארצו ולהחיותה קם הפלא הזה', רותמים את לעף - מפעלו המקצועי ורוחו - ברוב עוצמה לעניין הציוני; ולא זו בלבד, אליבא דהראובני, אין זה מן הראוי לצמצם את הטעם לקישורו לציונות להסבר רציונאלי בלבד, אלא למשהו ש'מעבר לכך' ('רוח אלוהים פעמה...'). באותה מסגרת, ההיסטוריון שמואל קליין - תלמיד-מערץ אחר - העמיד את הזיקה העמוקה של האיש לציונות באופן יותר מתון וממוקד:

איש שהגיע כבר לימי זקנה ונעשה במידת מה ללוחם מלחמת עמו וזכויותיו, ובתוך אלה בעד זכותו בארצו. מתוך דבר זה באה עליו גם הצרה, שאחד המלשינים גרם לו: מאסר של יותר משנה שלמה (23.4.1920 - 11.12.1921), וכמה יפים הם הדברים אשר בסוף פתיחת הכרך של ה'פלורה' אשר הופיע לפני מעשר שנים 'עבודתי המדעית נגרעה לי ממשרה מלאה טורח. סיכומה הנוכחי לא היה יכול להיעשות אלמלא ההסגר שהוטל עלי ונמשך 13 חודש ושעל ידו שוחררתי מכל עבודה משרדית'. כך הוא רואה את הטובה גם ברעה ומברך עליה, ואנו אתו בברכה.⁶

בדרכו שלו ובאמצעות מעשה שקרה ('הסגר 13 חודש'), קושר קליין את השלב המשמעותי בסיום ה'פלורה' ('צמחיית היהודים', Die Flora der Juden) לסוגיה הציונית, ורומז לזיקה בין המפעל המדעי הגדול בכללותו לבין האיש 'לוחם מלחמת עמו וזכויותיו... בארצו'.

מספר שנים אחרי פטירתו, כותב יוסף שינדלר⁷ מנקודת מוצא שונה לגמרי (הדברים נכתבו בבדפשט הקומוניסטית), דברים לזכרו של לעף:

בשנות העשרים מתחילה הידידות העמוקה עם צבי פרץ חיות. [...] דומים הם באהבתם העמוקה את עמם. [...] לעף מתמסר יותר ויותר לבעיית עתיד עמו וביחוד לעתידה של ארץ ישראל. מעריצו נשיא הקהילה ד"ר שמואל בידל, ובן

5 הראובני, 'הרצאות כנס השמונים'.

6 קליין, 'הרצאות כנס השמונים'.

7 הכוונה להיאסרו של לעף בעת 'הטרור הלבן' של הורטי בגין פגיעה כביכול בכבודו של זה. הוא נאסר בעקבות הלשנה כנראה על-ידי חומר. בעקבות התערבות של אנשי שם בקהילייה המדעית הבינלאומית הועבר למעצר בית ולאחר מכן שוחרר.

8 הרב יוסף שינדלר החליף את הרב א' פרנקל על כס הרבנות בסנד, לאחר שהלה עלה לישראל ב-1949.

9 למיטב ידיעתי, הדברים נכתבו במקורם בהונגרית לציבור היהודי בהונגריה. עבור הקהל בישראל הופיעו ב: שינדלר 'עמנואל לעף, חכמת ישראל במערב אירופה' (עורך: ש' פדרבוש), ירושלים ותל-אביב תש"ט, עמ' 321. (להלן: שינדלר)

אחותו של לעף בארץ, [...] מצטרפים לתנועה הציונית. כתוצאה מן היחסים בין לעף וחיות, מייסד חלק מן העידית הרוחנית של יהדות הונגריה את 'תנועת פרו-פלשתניה' בהונגריה.⁸

בכל הקשור לזיקתו הציונית, ניכרת כאן כמדומה הצנעת-מה, והמוקד הוא היחסים בין לעף לצבי-פרץ חיות.⁹ אכן, לגבי עצם העובדות, לית מאן דפליג שבין שתי המלחמות התחזקה נטייתו של לעף לתנועה הציונית עד כדי התקשרות לגופים המשתייכים אליה בפועל.¹⁰ אך עדיין יש מקום לברר את תחילתו של התהליך הזה, ואת זיקתו לעולמה הרוחני העשיר של האישיות המורכבת הזו, שכתבת 'צמחיית היהודים' - מפורסם ככל שיהיה - היה רק אחד ממפעליה הבולטים. להלן נבחן את השתקפות עולמו של עמנואל לעף ביצירה מיוחדת שהתמיד בכתיבתה במשך עשרות שנים - ה'רשויות' בעברית הפותחות את הספדיו בהונגרית, שהושמעו ביום 'חברה קדישא' ב'ז' באדר; נדון בהשתקפות שאיפתו העזה לאחדות בתוך יהדות הונגריה בפרט והיהדות בכלל, חרף השונות שאין להעלימה. כן נעסוק בהשתקפות יחסו לגורלו של העם לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה, ומבחינתנו, גולת הכותרת תהיה קביעה ציונית מסוימת שלו המצויה באחת מהן. קביעה זו תלמד אותנו כיצד נגע הקונגרס הציוני בלבו של אדם, ששורשיו נטועים כה עמוק בזרם הניאולוגי בהונגריה, זרם שבעיקרו חרט על דגלו שמירה על הזהות הדתית היהודית בד בבד עם השתלבות לאומית ותרבותית מרבית בארץ הזו.

ב. עמנואל לעף - הספדים (=דרשות) ורשויות

הכותבים על לעף לא נמנעו מלציין את חשיבותם המיוחדת של הספדיו ורשויותיו לז' באדר. שינדלר שהוזכר לעיל, לא נמנע מלהזכיר את ה'רשויות', אך הבליט במיוחד את ערכם ההיסטורי של ההספדים ('הדרשות'):

מקום מיוחד תופסים דרשות ז' האדר שלו. הוא מעלה על נס גדולי ישראל בכל ארצות העולם שהלכו לעולמם. במילים מעטות הוא משרטט תכונותיהם. הוא

10 הרב פרופ' פרץ צבי חיות (1876-1927), משנת 1918 רב ראשי בווינה, היה מהמובילים בתנועה הציונית לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה. לענייננו חשוב כי הגיב בחריפות על הצהרת חבר המורים בבית המדרש לרבנים בבדפשט בתחילת 1919 כי היהודים אינם לאום אלא כנסייה דתית. ראה: זהבי י"צ, 'מהתבוללות לציונות - מקור ציוניותו של הרצל', ירושלים תשל"ג, עמ' 325-327. (להלן: זהבי)

11 ראוי לציין כי בתחילת 1926 פנתה קהילת בודה, שהקציבה 10 מליון כתרם לקק"ל, לקהילות אחרות בהונגריה ללכת בדרכה. מבין הרבנים של קהילות שחתמו היה גם עמנואל לעף (זהבי עמ' 360. הוא מזכיר 'פטרויות שאינה סותרת ציונות', עמ' 365). כן יש להצביע על חברותו באגודת 'פרו-פלסטינה', ובמסגרתה, האסיפה המכוננת של הסוכנות היהודית. ב-1929 הגיב נגד אישים יהודיים ואחרים שהתקיפו את יכולתו לייצג את הציבור היהודי בהונגריה יחד עם חברותו באגודת פרו-פלסטינה (זהבי, עמ' 371). השתתף ב'קול קורא' למגבית קרן היסוד ב-1930 (זהבי, עמ' 373). נבחר למועצת הסוכנות היהודית לקראת הקונגרס הציוני ה"ח מטעם הבלתי-ציונים (זהבי עמ' 384).

מזכיר מלומדים ואמנים, רבנים ומורים, סוחרים וחרשתנים. בעלי זכויות בשירות הצבא. ב-17 דרשות ז' אדר אשר נשא בשנות 1924-1939 הוא מזכיר למעלה מאלף נפטרים. מתוך דרשותיו אפשר לשחזר תקופות רבות של ההיסטוריה. הן אוצר בלום למען תולדות יהודי הונגריה.¹²

שמואל קליין ריכז את ה'רשויות' בספרון צנוע מבלי שהוסיף הסברים, ומותר לשער כי עצם פרסומן מעיד על ערכן בעיניו.¹³ הנחתו המובלעת במעשה הההדרה והפרסום הייתה שיש להפריד בין ההספד בהונגריה לבין ה'רשות' הכתובה בעברית. אשר לערכן ההיסטורי, מבחין קליין בהקדמתו בין ההספדים שהם 'דברי הימים' לבין ה'רשויות' - שהם מקבץ של 'רמזים דקים':

בנוגע לתוכן הרשויות שנאמרו לפני ההספדים - ההספדים גופם כעין 'דברי הימים' הם של אנשי הרוח, האמנות והעבודה הציבורית, שקמו בישראל במשך יותר מיובל שנה - אין להרבות בדברים: הקורא המבין בעיניו יראה, שבכמה מהן נמצאים רמזים דקים למאורעות הזמנים, אשר בהן נאמרו - לכן חשוב שעל ידן נרשמה שנת חיבורן.¹⁴

ה'רמזים הדקים' מצטיירים בדבריו כמעין חידה, מושא לפענוח ל'הקורא המבין', ולהלן נציע מספר פענוחים.¹⁵ אולם מעבר לפתרון כזה או אחר, במאזן הכולל של יחסי ספרות-היסטוריה במקרה מעין זה, לעתים, חשיבותם של ה'רמזים הדקים' טמונה בהכוונה להכרת האישיות הכותבת. לשון אחר, בצד 'דברי הימים' ניתן לשאול מה בנוגע לכותב, ללעף עצמו? איך 'נראה' לעף באספקלריה של יצירתו? למה רומז אדם בשיעור קומתו של לעף בכתבתו הנתונה במגבלות ה'ז'אנר? מה ישיב ב'רשות' של השנה שעברה? כיצד חכוונת בעיקר לאנשי חברה קדישא, שלא שיבץ ב'רשות' של השנה שעברה? כיצד יבטא ה'ז'אנר את המערכת המורכבת של ערכיו ויחסו למציאות, שבאותן שנים גורליות איננה שוקטת על שמריה? הניתן ללמוד על יהדות הונגריה, בעקיפין, באמצעות מבת אל האישיות שכה העריצוה?

12 שינדלר, עמ' 328.

13 **רשויות, מכתמים וכתבות מאת ליבש לעף ובנו עמנואל**, ירושלים תרצ"ח (להלן: **קליין, רשויות ומכתמים**). בדברי הערכתו ללעף (ראה הרצאות כנס השמונים), הביע ערע על כי כה מעט משל חוקר היהדות הדגול נכתב ופורסם בשפה העברית.

14 ראה: קליין, רשויות ומכתמים, בהקדמה ללא ציון מספר עמוד.

15 לגבי 'רשות' אחת פענוח שכזה אכן הוצע. משה כרמלי-וינברגר פרסם באנתולוגיה של השירה היהודית בהונגריה רשות אחת של לעף משנת תרפ"ז. כמתבקש מאופי חיבורו של כרמלי-וינברגר, ביאוריו תמציתיים ביותר. את 'עת נשרפו גוילים' ביאר באירועיו 1927 ברומניה, שעה שסטודנטים אנטישמיים חיללו בתי כנסת ושרפו ספרי תורה. ואת 'אל בית אצילים' בחברותו של לעף בפרלמנט ההונגרי. כרמלי-וינברגר מ', **ילקוט המשוררים העבריים מהונגריה תל אביב תשל"ח**, עמ' 105. (להלן: **כרמלי, ילקוט**).

הרבה עמדו על נטייתו של לעף להיות דרשן - הן במשמעות דורש בציבור והן דורש את הכתובים - ועל הצלחתו הרבה בכך,¹⁶ להלן ניגע בשאלה כיצד מומשה יכולת זו במגבלות שמציבה לכותב ה'רשות'.

ג. רשויות ז' באדר - הטקס, המבנה והתוכן

טרם ניגע בערכו ההיסטורי, ראוי לומר דבר מה על ייחודו הספרותי של קובץ ה'רשויות' המשקף עשרות שנים של יצירה מתמשכת (שנים תרמ"ג-תרצ"ו) - בסך הכול ל"א רשויות (להלן נציין אותן לפי שנת נשיאתן בציבור).¹⁷ אף שלא מצינו אינה ראייה, ובמיוחד שבעינינו הספדים (ועמם הקדמותיהם-רשויותיהם!), היוזמה והיצירתיות האישית 'משחקות' תפקיד מרכזי, ניתן לומר שמנהג זה של לעף מיוחד היה וחרגי.

במה ייחודו? באיזו מידה לעף מחדש ובאיזו מידה ממשיך? (בניסוחה זה, השאלה נוגעת כמובן לפרטי הנהגה והגות נוספים בזרם הניאולוגי). גם אם בכתובים אין הן נפוצות ומפורסמות, דרשות של רבנים וגדולי קהילות לז' באדר שבהם מזכירים את גדולי ישראל שנפטרו באותה שנה, ידועות גם ידועות. יש מהן המתועדות בספרות הדרוש,¹⁸ ולנשיאתן ברבים יש הד בספרות המנהג וההלכה.¹⁹ דרשות אלו נישאו בבתי הכנסת,²⁰ ולעף הפועל ברוח מסורת זו מזכיר זאת ב'רשויותיו' במפורש ("באנו אל מקדש מעט עתה בין הערביים" שנת תרס"ז; "אליו כל תחינה ותפילה עולה מן הבית הזה" שנת תרנ"ט). השמעת 'רשויות' לצורך מועדים שונים היא עניין מוכר למדי,²¹ אך לא מצאתי

16 לפי שינדלר כך תפס לעף את דרשותיו: "...הן המשך המדרש. נשמת האגדה מרחפת עליהן, את מבניהן לא שאלו מסביבה זרה. הן מתנועעות בצורות עתיקות, אך ממלאות אותן תוכן חדש" (שינדלר, 327). שמואל קליין אפיינו: "הרב לעף הוא דרשן ומטיף מסוג מיוחד, יש לו סגנון משלו. אופי ההבעה וסדור הדברים בדרשותיו מעלים על זיכרונו הרבה יותר איזו פסיקתא עתיקה מדרשה מודרנית" (קליין, הרצאות כנס השמונים). זה לא מונע גם הערכות כמו זו של אפרים הראובני, הרואות את מעמדו המדעי של מפעלו כעדיף: "כי לא בלשן במילים פורחות באויר גרידא, כי אם ריאליסטן עצום הוא האיש כי כן דברו בספרו 'תחילה הדבר ואח"כ הדיבור'". (הראובני, הרצאות כנס השמונים). דרשותיו שבעל פה לא נשמרו.

17 'רשויות ומכתמים' עמ' 1-22. יש אחת לא מזוהה בתאריך (עמ' 20), ואחת מיוחדת בכך שלא יועדה לז' באדר (עמ' 22).

18 הרב שמואל שמלקא הירש מניקולשבורג, נזיר ה', למברג תשכ"ט, בהוצאה מחודשת ירושלים תשנ"ח, עמ' פז-קטז.

19 בניסוח בן ימינו: "בהרבה קהילות נהגו שהרב דורש לכבוד מרע"ה [משה רבנו עליו השלום] וגם עושה הספד על הגאונים והצדיקים שנפטרו באותה השנה, ויש שכתבו שנוכן ללמוד מאמרים בתורת מרע"ה" (נטעי גבריאל, הלכות פורים, ירושלים תש"מ, עמ' קכז).

20 "והחכם שבעיר דורש להם דברי כיבושים ובהרבה קהילות עושים כן **בביהכ"נ שהרב אב"ד דורש לכבוד מרע"ה** [משה רבנו עליו השלום] וגם עושה הספד על הגאונים הצדיקים וחשובי ישראל שנפטרו באותה שנה בעולם" (שווערטץ, הדרת קודש, אראדא תרצ"א, עמ' 19).

21 למתפלל בהוה ידועות בעיקר אלו של שמחת תורה בנוסח אשכנז: רשות לחתן תורה ורשות לחתן בראשית.

'רשויות' המוקדשות לז' באדר,²² ודאי שתהליך כה ממושך ושיטתי של יצירה מתמשכת של 'רשויות' שונות ומיוחדות לדבר איננו שכיח. אשר לזיקתן להספד הספציפי שאחריהן, גם כאן צפונה ייחודיות. בלי להיכנס כאן לשאלת אופן התפתחותן, רוב ה'רשויות' הידועות הן חלק מן התפילה,²³ ולא פתח להספד. עם זאת ידועות גם רשויות הפותחות מעין דרשה;²⁴ יש בכך דמיון למה ש'עושה' לעף, העובר מ'רשות' במובנה הכללי לתכנים דתיים ספציפיים (קיום חובת ההספד), ועיון ברשויות הללו מגלה דמיון גולש גם לצורות ולתכנים; אפשר - הגם שהדברים אינם יוצאים מכלל השערה - שבהיכרותו המופלגת עם כל סניפי הספרות היהודית אף שאב מהם השראה.

ז' באדר שתכנו הזכרו לעיל איננו עומד בפני עצמו. במקומות רבים קבעו ביום זה את יום חברה קדישא,²⁵ ואכן רשויותיו של לעף הושמעו בטקס השנתי של חברה קדישא בסגד. האם מתקשר מנהג זה של לעף, ייחודי ככל שיהיה, למסורת חברה קדישא? ליחסו העמוק של לעף לחברה קדישא יש ראיות בנוסף לתוכני הרשויות שייסקרו להלן; יש ליחס זה ביטוי אישי ששורשיו ב'בית אבא',²⁶ ולעף עצמו כתב עם קליין ספר שעסק במאה שנות חברה קדישא בסגד²⁷ (וראה להלן). והדברים עולים בקנה אחד עם מעמדו הציבורי-דתי של הגוף הזה החורג מתפקידו המצומצם בקבורה; כך בקהילות יהודיות רבות, וכך גם בקהילות הונגריה.²⁸

22 ידועות סליחות לז' באדר (סליחות ליום ז' אדר כפי מנהג החברה קדישא נומלי חסד של אמת, ירושלים תרס"ה), ופרקי לימוד לז' באדר (גבריאל פאלק, זכרון משה, אמסטרדם שנת 'תקרא את התורה הזאת'), סליחות, אך לא רשויות.

23 עזרא פליישר (פליישר ע', שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975), מזכיר אותן במקומות שונים בספרו. למשל 'רשות לטל ולגשם' (עמ' 196); 'רשות לאזהרות' (עמ' 448); 'רשות לברוך שאמר', (עמ' 396); 'רשות לברוך של מעריב'; 'לחתנים' וכדומה (עמ' 471-472).

24 הרשויות הפותחות את פרשות 'מדרש הגדול', מדרש יהודי תימן. הן דומות בצורתן לאלו של לעף, אך בעקיפין גם הן קשורות לתפילה. ראה עליהן ועל זיקתן לתפילה: הלוי י', 'רשויות מדרש הגדול וזיקתן לתפילת העמידה', בסוד היחיד והיחד, בר אילן תשס"ג, עמ' 57-68.

25 יש גם מועדים נוספים, אך העיקר הוא ז' באדר. חשוב בהקשר זה ניסוח הנוגע לתקנותיה של חברה קדישא בקהילה מעניינת בהונגריה - 'אוהעל': "[...] ולכבודו גם בימינו התחדשות הנאמנים והאלופים של החברא קדישא באוהל ביום י"ד בסיון ולא כמו שברוב קהילות ארצנו בז' באדר יום פטירת משה רבינו ע"ה" (ישראל גאלדברגער, התיסודות החברא קדישא באוהעל ותקנותיה הראשונות משנת תקס"ו ושנת תקצ"ד, עמ' 123).

26 שינדלר כותב כי האב לאופולד לעף רשם את מגילת היוחסין שלו המבוססת על חקירה מדעית בפנקס החברה קדישא של סגד והבן עמנואל פירסמה בביורפיה של אביו. (ראה שינדלר, עמ' 314). בהקדמתו הקצרה לכינוס הרשויות שערך קליין (ראה קליין, רשויות ומכתמים), תלה לעף את הכוונת הרשויות לז' באדר במסורת מבית אבא.

27 עמנואל לעף הקדיש חיבור מיוחד לחברה קדישא של סגד: Low I. and S. Klein, Szegedi Chevra 1781 tol 1887, Szegedin 1887. (להלן: לעף, חברה קדישא) וכן בספר שערך והוקדש לאביו ליאופולד לעף: A Szegedi Zsidok, Szeged 1885, 275-300. Low I. es Z. Kulinyi (irtak) 26. לעיל הערה 26.

28 תיאור קצר וממצה של חברה קדישא בבודפשט ויחסה של משפחת הרצל אליה, ראה: זהבי עמ' 57-59. לעף כתב על החברה קדישא בסגד, (לעף, חברה קדישא).

טקסי ז' באדר התנהלו גם מחוץ לבית הכנסת, ובעסקנו במרחב הדתי-תרבותי של יהדות הונגריה, יש טעם כמדומה לציין מנהג הכרוך ביום - למיטב בדיקתי, ייחודי לחברה קדישא באחת מקהילות הונגריה - שתואר כך:

שביום ז' באדר הולכין הגבאים מבית לבית ומרננין אצל כל אחד השיר 'גדל' וכופלין הפסוק 'מתים יחיה אל' ובעד כל נפש מאנשי הבית לוקחים ביצה, ובה מסבבים בכל העיר עם הסל על כתפיהם, ובני החבורה מתאספים לסעודה ועושים מי שברך לכל הנודבים.²⁹

אגב, הקישור המתבקש בין ענייני הקבורה לציטוט המדובר ('מתים יחיה אל'), עשוי להתחזק בכוחו של רמז נוסף - פיוט 'גדל' מזכיר גם את משה (לא קם בישראל כמשה עוד), שזהו יום קבורתו.

גם אם העיסוק בענייני אתנוגרפיה עמד ברום עולמה של משפחת לעף, האב והבן,³⁰ קשה כמובן להוכיח זיקה ישירה בין יצירתו של לעף, המנהיג הרוחני והאינטלקטואל החוקר, למנהג הנידון שמאפייניו 'ארציים' כל-כך, אולם בסופו של דבר, וחרף ההבדלים המהותיים, הקרקע לצמיחתם דומה למדי. מרכזיותה של 'חברה קדישא' שעיסוקה מתרחב לענייני חסד כלליים (הביצה נועדה לעניינים בפסח³¹), שאנשיה מכתמים רגליהם מבית לבית, מוצגת בתיאור שהובא מתוך מיקוד ריטואלי, אך בעיקרה עומדת גם ביצירתו של לעף, המרבה להצביע ברשויותיו על מידת החסד של אנשי חברה קדישא, החורג מעצם החסד שבקבורה (להלן). זאת ועוד, הטקס המוצג לעיל נזקק גם לטקסט - פיוט 'גדל'. אצל לעף הדרשן רב-המוניטין, הטקסט המוצג לפני אסיפת-סעודת החברה, איננו פיוט ידוע, אלא יצירה פיוטית חדשה לגמרי, אך ביסודה, היא מטעימה עיקרי אמונה דומים לאלו המוטעמים בפיוט. דוק, מבנה ה'רשות' פותח בבקשת רשות מהאל המכונה בפיוטים הללו במגוון כינויים, מהם המשקפים את תכונותיו שיש להן ביטוי בולט בפיוט 'גדל'. למשל: "ברשות אחד ואין שני גם בן זוג אין לו" (שנת תרמ"ט, דומה לו, שנת תרפ"ב), לבד מרמזיה אנטי-נוצרית ('גם בן ...אין לו'), זה מזכיר את 'אחד ואין יחיד כייחודו'

29 אייזענשטיין י"ד, אוצר דינים ומנהגים, תרע"ז (הדפסה מחודשת תל אביב תשל"ה), עמ' 122. הוא מייחס זאת לקהילת גאלאנטה באונגריה. וכן באנציקלופדיה שלו: אוצר ישראל, חלק שלישי, ערך: חברה קדישא, עמ' 245. בניסוח דומה: "ובק"ק גאלאנטהא [...] לסובב [...] על פתחי בעלי הבתים וסלים בידיהם. בכל בית שרו בנעימה מיוחדת את השיר 'גדל' אלוהים', הם קיבלו ביצים כופר נפש לכל גולגולת. את הביצים נדבו לעניים לצרכי חג הפסח והתכנסו אחר כך לסעודה גדולה" (שווארטץ, הדרת קודש, אראדא תרצ"א, אות נט, עמ' 25-26). יום טוב לוינסקי מדבר על מנהג בהונגריה, ספר המועדים, ז, עמ' 42.

30 עיון ולו תמציתי ברשימת הפרסומים בת מאות הפריטים של עמנואל לעף מלמד עד כמה עמוק היה עניינו באדם וביחסו לחברתו ולשורשיו. ליאופולד לעף הותיר הרבה פחות פרסומים, אך גם אצלו תופס האדם מקום חשוב.

31 ראה אצל שווארטץ, הדרת קודש, אראדא תרצ"א, אות נט, עמ' 25-26. הביצה העגולה עשויה לשאת סמליות הקשורה לחיים המתקשרת לטקס, מכל מקום, נתינתה לעניים מציינת מודעות לצד של נמילות חסד עם הדל.

ב'גדל'; וכן: "ברשות האל הגדול אשר אין לו תמונה" (שנת תרנ"ד), המזכיר את **'אין לו גוף ואין לו דמות הגוף'**. וכמוכן, **"ברשות" [...]** מחיה שוכני עפר ומקיץ נרדמים" (שנת תרס"ה), המזכיר את **'מתים יהיה אל'** דלעיל. הנה כי כן ייחודו של מנהג ה'רשויות' של לעף עומד בפני עצמו, אך בזיקתו הישירה לחברה קדישא הוא נותן מענה לצורך למלא בתוכן את הטקס (אסיפה וסעודה שנתית), שבמקומות אחרים בהונגריה מולא אומנם בצורה אחרת, פרוזאית יותר, אך המשקפת יסודות עומק דומים בעיקרם.

מבנן של ה'רשויות' ה'לעפיות' ברור למדי. מדובר בפיוטים קצרים המונים בין 6 ל-23 שורות (הרוב בין 10 ל-15), המקיימות חריזה 'חזקה'; לעתים חריזה כפולה וכל שורה מחולקת לשתי צלעות (אין אקרוסטיכון). הקיצור והחריזה הנוקשה משרים תחושת דחיסות מסוימת. המבנה הכללי מבוסס על שני רכיבים תוכניים. האחד, מוכתב על-ידי הז'אנר,³² בקשת רשות ממספר גורמים (פותח ב'ברשות...'), כשלעתים מילת 'ברשות' עצמה חוזרת מספר פעמים; והשני, ציון של תחילת הדרשה ותוכנה (פעמים רבות פותח ב'אפתחה פי...'; או בפיוט 'דיבור-אל-העצמי' אחרים³³). הגורמים שמהם נוטלים רשות הם, לפי הסדר: [1] האל. [2] החברה קדישא; לפעמים, משה.³⁴ [3] הנוכחים השומעים, העם כולו, או המתים, או התורה. המדרג הנוצר איננו קבוע לגמרי, ולעתים יש שינויים בסדר; אך האל תמיד ראשון, למעט חריג אחד, הפתיחה: "ברשות תורה קדומה" (שנת תרפ"ה), והדברים עולים בקנה אחד עם תוכנה (להלן). חריג מיוחד נוסף הוא הפתיחה: "ישישי עם עשות טובה מרוצתם / וראשי עם מבקשם בחכמתם" (שנת תרמ"ד), שהיא היחידה שאינה מתחילה ב'ברשות...'. אפשר שבשנה השנייה להשמעת ה'רשויות' עדיין לא התגבשה סופית מתכונת ה'רשות' ה'לעפית', אך אפשר, כפי שנציע להלן, שהדברים קשורים בתגובתו של לעף לפרעות בעקבות עלילת הדם של טיסא-אסלר.

העולה מדברינו הוא כי המבנה של ה'רשות' ברור ויציב. ועם כל זאת, בתוך אילוצי המבנה הזה, ניתן להבליט את היחס לעם במלוא מובניו; וזו - כפי שנראה להלן - נקודה חשובה ביותר במרקם הרעיוני של ה'רשות' שיש לה השלכות היסטוריות לא-מבוטלות. דגשים חשובים בתוכן של הדרשות יידונו להלן. כאן נצוין כי לעף שמחסידי החיבור בין המדרש והחיים היה (לעיל), שילב ב'רשויות' פסוקים ומדרשים ידועים,³⁵ ובעקבותיהם

32 בפשוטות 'רשות' יכולה להיות פתיחה פיוטית לטקסט דתי שבא בעקבותיה, אך יש הרבה 'רשויות' שבהיותן פותחות במילת 'רשות' מנצלות את הפתיחה הזו לפנות אל מי מבין הנמענים כדי להשיג את רשותו להשמעת הדברים. ברור, שבקשת הרשות הפורמאלית אינה אלא תכסיס רטורי; היא מנוצלת להעמקת מסרים ספרותיים גלומים בפיוטים אלו.

33 דוגמה מוכרת שאפשר שהשפיעה על לעף היא ה'רשות' הפותחת את תפילת הש"ץ בראש השנה: "מסוד חכמים ונבונים [...] אפתחה פי בתפילה ובתחנונים [...]".

34 למשל: "ברשות נאמן בית אל תורתו אל הראה לו" (שנת תרמ"ט). וכן "ברשות אבי חוזה אשר לא קם תמורתו" (שנת תר"ן).

35 למשל, בבואו לפאר את דברי התורה: "[...] בדברי תורה הנחמדים בשרשרות זהב יהיו נצמדים" (שנת תרמ"ג). מבוסס על **"ושתי שרשרת זהב טהור..."** (שמות כח, יד), ו**"הנחמדים זהב ומפז רב..."** (תהלים יט, יא). "חסידי אל בחול טמנו גוויתם" (שנת תרמ"ד) רומז לנאמר על משה: "וירך את המצרי ויטמנוהו בחול" (שמות ב, יב), "...לא תתן חסידיך לראות שחת" (תהלים טז, י). "שלא

כינויים פיוטיים מעניינים.³⁶ בדרך כלל רמזיו אינם נבנים במישרין על בסיס החומר המדרשי הידוע, ויוצרים מעין מדרש בפני עצמו, מדרש על-גבי מדרש. נצביע כאן על דוגמה החשובה לעניינו של מאמרנו - האופן שבו הוא מתייחס לנמענים העיקריים, אנשי חברה קדישא. ב'רשות' הראשונה (שנת תרמ"ג) הוא פותח: "ברשות האל הגיבור והנורא גומל חסדים", לכאורה, שבח שגרתו לאל, שנדלה תוך צמצום-מה משורה בתחילת 'תפילת עמידה'; ומייד אחריו באה ההתייחסות: "וברשות אנשי החברה הקדושה אשר פה נועדים". מנקודת ראות מסורתית, זהו ללא ספק סדר הצגה נכון, קודם האל ואחריו בני אדם חשובים, ויש לו אח ורע;³⁷ אולם, מעבר לכך, ברור כי בכוח הסמיכות: 'גומל חסדים' - 'חברה קדושה', הוא שוזר באופן מתוחכם למדי את המדרש על היות האל 'גומל חסדים' במובן של 'קובר מתים'³⁸ - לכשעצמו מוטיב רווח בהתייחסות לחברה קדישא³⁹ - והאסמכתא המדרשית שבו היא קבורתו של משה שיום פטירתו הוא העילה הן ל'רשות' והן למדרש הגלום בה. בבואנו לדון להלן ברעיונות ששוטח לעף ברשויותיו, נשוב לסוגיה זו.

קשה לדון בתכנים הנכללים באחד מכתבי בעל 'צמחיית היהודים' מבלי להקדיש משפט לשאלת מקומם של צמחים ב'רשויות'. מסתבר, כי חרף המודעות העמוקה, המלווה כמעט 'כל שורה' ב'צמחיית היהודים', לפוטנציאל הספרותי הגלום בעולם הצומח, ב'רשויות' הוא ממעט יחסית להשתמש בהם, וייצוגם אינו שכיח; אולם במקרים שהשתמש, שימוש מעניין ומתוחכם. במקרה אחד כשהוא נושא תפילה למען 'גדולי עם' הוא מכריז:

"גדולי עם אשר ידי / בעת צאתם לקטם // צאייר דר רוחם / אשר ידי חרטם // ואזכירם להתרפא / בטוב צרים ולוטם" (שנת תרס"ו).

תהיה אמת נעדרת" (שנת תרמ"ה) בעקבות "ותהי האמת נעדרת" (ישעיהו נט, טו). "ברשות קדמה בניו לששת אלפים" (שנת תרנ"ו) על פי המדרשים על התורה: "ששה דברים קדמו לבריית העולם [...] התורה [...]" (בראשית רבה א, ה). "אוי! לננו ירד דודי ליקט אשכולותיו / איך אנחם דור יתום ששיבר קשתותיו" (שנת תרנ"ז), על פי "דודי ירד לננו [...] וללקוט שושנים - לסלק את הצדיקים שבישראל" (שיר השירים רבה ו, ו). "אין דור יתום שר' ליעזר שריו בתוכו" (תוספתא סוטה ז, יב). "שמה שבר רשפי קשת" (תהלים עו, ד).

36 להלן למעלה הזכרנו את ה'צירים' וה'ביירים'. ניתוח ספרותי מלא צריך להיעשות, ואנו כיוונו כאן בעיקר לזיקה להיסטוריה.

37 כך עולה מרשויות בנוסח אשכנז לשמחה תורה. היררכיה ברורה מוצגת ברשות לחתן תורה: "מרשות האל הגדול והנורא ומרשות מפי ומפנינים יקרה, ומרשות סנהדרין הקדושה והדורה ומרשות ראשי ישיבות ואלופי תורה ומרשות זקנים ונערים יושבי שורה [...]". דומה מבחינה זו ההתחלה של פיוט 'אקדמות' לשבועות, לעומת זאת ברשות 'מסוד חכמים ונבונים מלמד דעת מבנינו' פנייה ישירה לחכמים. יש דוגמאות לכאן ולכאן ולצורך מאמרנו, הסתפקנו באלו.

38 "מצינו שהקב"ה [...] קובר מתים ויקבר אותם בגי' (דברים לד, ו) [...]" (בראשית רבה ח, טו).

39 למשל: יחזקאל מ', 'חסד של אמת בחיי הקהילות באירופה', **בנתיבי חסד ואמת** בני ברק תשל"ד, עמ' 183 - 214.

מטרתו - 'ואזכירם להתרפא'; לעף דייק, שכן במקרא, 'צרי ולוט' הם צמחי מרפא.⁴⁰ תן דעתך, היסוד לצירוף הזה טמון במקרא, אך כדי להגיע לדיוק נוסף לצורך החרוזה, לעף הבקי העדיף להשתמש כאן בכינויו המשנאי של הלוט - לוטם!⁴¹ דוגמה נוספת, שיש בה כמדומה עניין אנקדוטי, אך גם מעבר לו, קשורה בשימוש המגוון בגפן ובארז (וראה גם להלן):

[...] על גפן ישראל כרם שדי שנגדעו דליותיו / על ארז הלבנון אשר נפשחו ענפיו ושוכותיו / עיני זלגו דמעו על הריסותיו ושמתותיו / ואשאל במר נפש התבאנה עוד חליפותיו / [...] (שנת תר"ץ).

הקטע עשיר במונחים ופעלים המשרתים כדימויים בוטניים (ש'נגדעו דליותיו', 'נפשחו' ענפיו ושוכותיו, 'חליפותיו'), ובמיוחד מרשים בעינינו השימוש בארז שככה אירע לו. ציור הארז המתפרק יכול להישען על רמזים מקראיים מסוימים, במיוחד בגין סמיכותו לגפן.⁴² אולם אפשר שהדברים קשורים גם לחוויה אישית. בריאיון שקיימתי עם הרב א' פרנקל,⁴³ סיפר כי לעף עצמו שתל (כך!) ארזים בחצר בית הכנסת בסגד. בית הכנסת נחנך ב-1903, והשתילה הייתה מספר שנים אחר כך. אחרי חורף 1929 הללו לא שרדו (בלשונו המדויקת - 'נהרסו'), ואפשר שהדברים שנכתבו ב-1930 אודות מה שמצטייר כאן כקריסת הארז הושפעו מכך. הארז עומד ביסוד שימוש נוסף שעשה לעף כסמל לגדולתם של הנפטרים: "מארץ החיים נגזים / אבל צלם מגן עלינו כצל גבוהי הארזים" (שנת תרצ"ו).⁴⁵

ד. מהחברה קדישא לאחדות העם

מעבר להתייחסות למאורעות ספציפיים, נכון, לדעתי, לדבר בניתוח הרשויות על עמדות רעיוניות עקרוניות, שלעתים מכוונות גם למאורעות המשתנים חדשים לבקרים. בביטוי הפואטי, יש מהעמדות האלו החוצות כחוט השני את עשרות השנים של פעילות לעף, ויש גם משתנות. דומה כי ראוי לפתוח בעמדה המתייחסת לנמענים במעגליהם השונים - הבלטת מעמדה של חברה קדישא וזיקתה לשאלת האחדות הקהילתית והלאומית.

40 כך עולה מהדגשת ירמיהו: "הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי" (ירמיהו ח, כב). ראה: פליקס י', עולם הצומח המקראי, רמת גן 1968, עמ' 246 (להלן: פליקס).

41 פליקס עמ' 272.

42 המונח 'נפשחו', כלומר, בוקעו, שושעו, אינו בוטני מובהק, אם כי לפי איכה: "דרכי סורר ויפשחני" (איכה ג, יא), אפשר ומדובר ב'סירה קוצנית' ('סורר'), ואז, בכל זאת, זיקה בוטנית נרקמת.

43 ביחזקאל (יז, א-י) מובא ציור של פניעה בארז ובגפן גם יחד. בעמוס (ב, ט) מובא ציור של עקירת ארזים, ורמז לכך בישיעהו (ב, יב-יג).

44 לעיל הערה 1.

45 לעף עסק גם בבעלי החיים של היהודים אם כי חיבורו בניהון לא הספיק להגיע לכלל נימור. ברשויות יש מעט אזכורים לבעלי חיים, למשל: "ברשות בורא הכל יוצר תולעים ופילים" (שנת תרמ"ו).

ברי שברובד החיצוני, ה'רשות' מכוונת בראש ובראשונה להאדיר את פועלם של אנשי ה'חברה' ולהביע תודה למסירותם החורגת מעצם פעילותם בקבורה, הגולשת לטיפול באבלים, במיוחד בדלים שביניהם ("[...] גומלי טוב עם האבל ביום מחתתו / עוזרים לדל בעת על לחיו דמעו" שנת תר"ן, ועוד⁴⁶). תורמת לכך גם 'נוכחות' של 'משה', שאיננו נמצא רק ברקעו של 'יום', אלא נזכר מספר פעמים גם ברשויות עצמן ("ברשות עבדו זקן ביתו / לא ידע איש קבורתו" שנת תרס"א; "על יד נאמן ביתו הודיע לעמו חקיו תוכחותיו" שנת תר"ץ; "אקונן על יחידי עמנו ביום שמות משה נרמזים" שנת תרצ"ו); אזכור זה מחזק את עניינו של יום, ובעקיפין מעצים את פועלה של החברה קדישא התלויה בו. יחד עם זאת, יש בשימוש זה ניצול, לדעתי מתוחכם למדי, של היום: ז' באדר, ושל הנמענים הישירים, כדי להגיע לקהל רחב יותר. אשר לנמענים הישירים, בעולם היהודי דאז, חברה קדישא איננה רק מוסד העוסק בקבורה ובגמילות חסדים ספציפית, היא גוף חברתי רב-כוח; וזה נכון לגבי קהילות ניאולוגיות מרכזיות, בראש ובראשונה זו של בודפשט.⁴⁷ רבת כוח הייתה גם החברה קדישא בסגד.⁴⁸ בעמדו בפני עצמו, ראוי גוף נכבד שכזה שיושמעו באוזניו דברים של עידוד כמו גם תוכחה לפי צורך השעה, ובה בעת, בהתחשב בחשיבותו, יש בו כדי לייצג ציבור גדול יותר החורג מעבר לנוכחים פיסית בסעודת חברה קדישא בבית הכנסת של סגד. באופן זה, מנצל כמדומה לעף את הפנייה לחברה קדישא כדי לכוון לאחדות שהייתה משאת נפשו. וזאת בנוכחות הפואטית והטקסטית של דמות המנהיג הלאומי הקדום שיום מותו מציין בתורה אבל של 'כל ישראל' (דברים לד, ח).⁴⁹

נבחן את פנייתו הישירה הראשונה לחברה קדישא. ברשות הראשונה הוא קורא: "האל יברך אתכם באחדות ולא תהיו נפרדים" (שנת תרמ"ג). בהתייחס לקהל היעד המצומצם יש בפנייה זו היגיון לא-מבוטל. עקרונית, דווקא משום רוב כוחה, חברה קדישא חשופה הייתה למשברים ולקרעים, שהפוטנציאל להתרחשותם צומצם בכוחו של תקנון מחייב; צומצם, אך לא בוטל! האם כאן כוונתו מצטמצמת אך ורק לנוכחים - אנשי ה'חברה' של סגד עצמה (פנייתו 'ברשות': "וברשות אנשי החברה אשר פה נועדים")? גם אם קשה לזהות איזשהו משבר ספציפי שהעבי על חברה קדישא של העיר באותה השנה, אפשר שבשורותיו של לעף מהדהדים אירועים שאירעו יותר מעשור קודם לכן. תלונות

46 דוגמאות: "ברשות חברת קודש [...] בתם לבבה טוב גומלת ולא מתפארת" (שנת תרמ"ה); "ברשות חברה דל עוזרת באזון קשובה שומעת" (שנת תרנ"ב); "ברשות מנהיגי החברה טהורים וחסים / עושים חסד עם חולים עם כלים וספים / מפזרים ונותנים לאביון זהבים וכספים / עורכים מקלט לדל ומזון וטרפים" (שנת תרנ"ו); "ברשות החברה נותנת צדקה מנה אחת אפיים" (שנת תרס"ז); "ברשות כל החבר אך טוב פעולתו / לרחם אמלל יחישי בחמלתו / לבקר בבית הדוה ברעתו [...] (שנת תרע"ג).

47 ראה זהבי.

48 קומולוש י' וגרואי א', ערך סאגאד, פנקס הקהילות - הונגריה, ירושלים תשל"ו, עמ' 394. וראה גם לעף, חברה קדישא (להלן: קומולוש וגרואי, פנקס הקהילות).

49 המודעות של לעף לז' באדר עולה בספר 'מבחר': Low I., Melo Chofnajib es Mivchor, Szeged, 1929, שבו הוסיף את ז' באדר ברשימת החגים. (להלן: לעף, מבחר).

דווקא לעת הזו. דומה אפוא כי המודעות והולכת ומתגברת לאנטישמיות בהונגריה (להלן) מחד גיסא, והחולשה המצטברת של העם המפולג היא העומדת בבסיסה של 'רשות-קינה', כשאחרי ביטוייו נגד הפלגנות בא תיאור גדיעת הכרם וקריסת הארז ("על גפן ישראל כרם שדי שנגדעו דליותיו [...]"), שצוין לעיל ויוזכר גם להלן. הרשות האחרונה שנתפרסמה בקובץ הרשויות שערך שמואל קליין, אינה מכוונת לז' באדר כקודמותיה, אלא 'לועד הקהילות תרצ"ו'. כשברקע ההתחזקות הנאצית והפשיסטית, קורא לעף:

יעשו כולם כאחד לייחוד חטיבה / בשקט ובשלווה בלי מהומה וקול מריבה / נועץ נא כולנו כאחים בחיבה חביבה.

עמנואל לעף הישיש חש בכובד הסכנה ליהדות הונגריה המתמידה בפלגנותה (נוכחים בכינוס בלשוננו [על-פי מליצת התלמוד]: "גיורא יחד עם עירוני ויצ'בא"). הנה כי כן מקריאה ראשונה 'האל יברך אתכם באחדות ולא תהיו נפרדים' ועד לאחרונה המלווה בעצות מעשיות ('בלי מהומה וקול מריבה'), לא איבד לעף את אמונתו הלוהטת בצורך באחדות.

ציינו שתי התייחסויות לשאיפת האחדות ברשויות ז' באדר של תרמ"ג ושל תר"ץ (וכן 'ועד הקהילות' בתרצ"ו); בין שתי נקודות הקצה הללו הנושא אינו עולה הרבה במישורין (על שאיפת האחדות ביחס לציונות ראה להלן), אך, דומה כי בעקיפין יש לו אחיזה של ממש ברשויות רבות. הנה, נוכל למצוא ציורים של דמותה הרצויה של החברה קדישא וזיקתה לחברה ולעם, דוגמת:

"ברשות העדה היקרה בחבלי שלום משולבת / ברשות החבורה הקדושה לעשות חסד אוהבת / אפתחה פי לכבוד נזר עמנו ואטיף אמרים" (שנת תר"ע);
ברשות אנשי חברה בחיבה נחברים / בעבותות החמלה הלא הם נקשרים / ברשות ראשי עדה נעימים מובחרים (שנת תרפ"ד);
ברשות ראשי חבר / אין בהם בדילים (שנת תרפ"ז).

דומה כי הבניית החברה קדישא, הנצבעת בצבעים אידיאליים (מבלי לציין מאפיינים אחרים שלה שעלולים לעצב דמות אחרת לגמרי), במדרג של הגורמים המוצגים ברשויות' (האל, התורה, העם וכו'), יש בה יותר ממליצה הנדרשת לטקס ולסעודה, והיא משקפת באופן סמוי את שאיפת האחדות הנזכרת. נקודה נוספת העולה ברשויות' היא הצורך להוכיח את האמת ולדבוק בה. כדרשן מובהק לעף מודע היטב לחשיבות התוכחה,⁵⁴ וכאן מעניק לה מחלצות שיריות:

54 נטייתו זו עולה בבחירת פסוקים בספרו 'מבחר', (לעף, מבחר 72).

על שחיתות בחברה קדישא של סגד, חייבו את אביו של לעף - הרב ליאופולד לעף, בשנת 1872, לחזק את תקנון החברה בעירו, ולהתקין מספר תקנות חדשות שמיסדו את הכפפתם של חברי ה'חברה' לראשי הקהל.⁵⁰ אולם גם אם ניתן להבין את הקריאה לאחדות כסרח עודף של אותם אירועים שהותירו מידה של צורך לפיוס ולביצור האחדות, אפשר כי כוונתו של לעף חורגת מן ההקשר המקומי לבדו. בני חברה קדישא הנמנעים הישירים עשויים להפוך כאן כמדומה למעין ייצוג מטונימי של ציבור רחב הרבה יותר - בסגד, בקהילה הניאולוגית בהונגריה, והמנמה הזו עשויה להגיע עד ליהדות הונגריה בכללותה, ואף לעם בכללותו. לעף נודע במאבקו למען אחדות קהילות הונגריה, ולעת הזו, בשנת 1885 ניצל את עת החגיגות למלאת מאה שנה לקהילת סגד כדי לציין את תקוותו, שקהילתו, המרכז הניאולוגי החשוב,⁵¹ תהיה ראויה להיות אות וסמל ליהדות ההונגרית כולה.⁵² הנה כי כן, 'רשות' שפותחת באל ה'גומל חסד', כשבהקשר הנידון ובתוקף הסמיכות לחברה קדישא, נרמז כאן היותו 'קובר חתים' (משה), לא זו בלבד שיש בו כדי לשמש מקור השראה לחברה קדישא ("אנשי החברה הקדושה אשר פה נועדים"), אלא שתחת כנפי אחדותו עולה וצומחת רמיזה לתפילה לאחדות יהדות הונגריה ולמעלה מכך.

התפילה 'האל יברך אתכם באחדות...' עולה ברשות' הראשונה בשנת תרמ"ג. שנים רבות לאחר מכן עולה הקריאה - כאן מפורשת וברורה - להכרה הדדית בין קהילות ופלגים בעם:

"אקונן על צבי ישראל בכל מקומות מושבותיו / על כל עוסק לשם שמים לכל דעותיו ושיטותיו / על אבדן עם עולם שה פזורה לכל מפלגותיו" (שנת תר"ץ).

במה שנראה כקינה חובקת כול, קושר לעף בין הצער על 'אבדן עם עולם' לבין המודעות העמוקה ל'מפלגותיו', 'דעותיו ושיטותיו', וההכרה שיש בהם 'עוסק לשם שמים'. ודומה כי קישור זה בין החברה קדישא - גם ברשות זו היעיד הישיר ("ברשות חבר קדוש אשר התאספו זקניו ורבותיו") - לבין העם במעגליו הרחבים יותר, עולה כאן בצורתו הברורה ביותר. מה ראה לעף הזקן להשמיע קריאה נרגשת זו דווקא בשנת 1930? ברור כי מאבקו הישיר לאחדות פורמאלית של היהדות ההונגרית מיצה את עצמו כבר שנים רבות קודם לכן;⁵³ החלוקה החדה בין הפלגים ברורה עתה מתמיד, ואין סיבה מיוחדת להעלותה

50 עיין: קומולוש וגראוי, פנקס הקהילות; לעף, חברה קדישא.
51 ב-1898 קהילת סגד הופכת להיות למרכז התנועה, והשפעתה גברה על הקהילה הניאולוגית בבודפשט. ראה קומולוש וגראוי, פנקס הקהילות, עמ' 395.

52 "הקהילה ההונגרית המפולגת אין בכוחה לשרת בכל המסירות וההתלהבות את כלל היהדות ההונגרית ולשמור על כבודה כלפי חוץ. תשמש קהילתנו דוגמא ומופת, כיצד צופה הרח החיה של עדה מעבר לגבולותיה הצרים, ושואפת בניגוד למצב הכללי לשלמות ואחדות" (שינדלר, עמ' 318).

53 אשר למאבקו למען 'חוקת בית הכנסת ההונגרי', לא הייתה בכל הקשור לכך תמימות דעים מלכתחילה, הצעתו זו ניזונה לאחרונה בשנת 1912! (שינדלר, עמ' 319).

'התורה ממרום' מול 'פליטה הנשארתי', עשוי לשקף יותר משמינית של חשש לגורלה של התורה דווקא. וכן הפתיחה המיוחדת שהוזכרה לעיל: "ברשות תורה קדומה / לעם אל היא תקומה" (שנת תרפ"ה), המעמידה את בקשת הרשות מן התורה בראשונה, מתוך הכרת חשיבותה המהותית לעמו של האל.

אגב, בכל הרשויות מציין לעף את התורה בלשון זו או באחד מכינוייה המדרשיים, אך ברשות אחת הוא ממיר את התורה בחז"ל: "ברשות חכמינו ז"ל שדבריהם לנו צירים ומרכזים" (שנת תרצ"ו). הבלטת חז"ל דווקא ברשות זו עולה בקנה אחד עם העיסוק המפורט בחכמים הנפטרים המובא בהמשך:

אקונן על יחידי עמנו [...] / מופתי דורנו הדל הוי! מארץ החיים נגזים / אבל צלם מגן
עלינו כצל גבוהי הארזים / יודעי בינה שחסומי שכלם בלי פנימה נשחזים / שמם
וזכרם בעולם כולו בכירוז נכרזים [...].

זהו נושאה של הרשות, ומתוך ניסוחו של לעף הפותח בחז"ל צצה ועולה ההשוואה בין חכמים אחרונים וראשונים, שיש בה כדי לפאר את האחרונים. כברשויות אחרות, קשה לדעת מדוע הקדיש לעף רשות מיוחדת בשנת תרצ"ו (למעשה רשות אחרונה לז' באדר!) להיעדרם של חכמים בדור, ואין להוציא מכלל אפשרות שהשפיעו על כך גם תחושת פרידתם מן החיים של חבריו האישיים של לעף הישיש ההולכת ומתגברת, וגם התחושה הכללית לנוכח גודל הצרה המתקמת באירופה של אותם ימים; בנסיבות אלו הרגשת היתמות של לעף מתחזקת לנוכח היעדרם של חכמים מובהקים. מכל מקום ניסוחו באשר לחז"ל 'ברשות חכמינו ז"ל שדבריהם לנו צירים ומרכזים' מחזק את צביונו המסורתי של לעף הניאולוגי; לא רק התורה בגילוייה המופשטים עומדת לנגד עיניו, אלא גם מסורת חז"ל במובנה הפשוט.

בהקשר זה ראוי לחדד מעט את השאלה מיהם 'גיבורי' אבלו של לעף ברשויות? בהספדים עצמם, כמו שצוין למעלה, מציין לעף הדבק במציאות כפשוטה, מגוון דמויות, עיסוקים ותחומי יצירה. ברשויות הפיוטיות האפיון הוא כוללני הרבה יותר, בדרך כלל הוא מציין מנהיגים באופן כללי, תוך הדגשת קרבה לתורה ולדת וגדלות בתורה:

כחם בעת פרידתו / מי יתן לנו תמורתו // כל שומר דרך צורו ומצותו / נזכיר בחבה
היום נשמתו (שנת תרס"א);
אקונן על חסידי אל / יקר רוחם בהטם // גדולי עם אשר ידי בעת צאתם לקטם
(תרס"ו);
[...] לעורך לבבות ולקונן על גדולים ורבנים / על משכילים ומנהיגי הרבים הנבונים
(שנת תרנ"ב);
לספוד לכל גדול בישראל ולכל איש הביניים / לכל מנהיגי הדור וחכמיו בעלי
כנפיים / בחורי ישראל ותפארתו שקטנם עב מתנינים / [...] על אדירי התורה
דמעות תזלגנה עיניים (שנת תרס"ז);
אקונן בחירים הרים התלולים / ראשי עם קודש נשיאים הסלולים / [...] על ברכי
התורה מעודם גדולים / בין טובי עמנו ומוריו כלולים (שנת תרפ"ט).

אפתחה למשל פי שלא תהיה אמת נעדרת (שנת תרמ"ה);
ברשות כל הבאים באוזן קשובה בלתי סוררת (שנת תרמ"ה);
אפתחה פי ישמע כל אשר רוח לו / אוהב תורה אוהב את המוכיח לו (שנת
תרמ"ט);
ברשות שומע מוסר בלי אף ותלונה (שנת תרנ"ד).

אחרי הזמנה זו לתוכחה, לא כל כך ברור איזה דבר מוסר הוא משמיע בפועל. בהספדים שבאו אחרי הרשויות כוונו דבריו בעיקר להספדים כפשוטם - דברי שבח למנוחים הרבים, ולא דברי תוכחה. יחד עם זאת, מעמדו המנהיגותי וההגותי של לעף מעמידו כמעט בהכרח בעמדת המוכיח, במיוחד ברקע שבו המוות משמש תמריץ לתוכחה. אשר לנושאי התוכחה ומושאיה, גם אם אינם מפורשים, כמעט מיותר לציין, בשלהי המאה ה-19 (רשויות מתרמ"ה-תרנ"ד), דיבור משמעותי על אחדות בהונגריה המפוצלת ומפולגת בין ניאולוגים לאורתודוכסים ועוד מיני פיצולים פנימיים, מחייב לשיטתו תוכחה של ממש, וה'רשות' עזת המבע מהווה כלי מתאים לכך. המוכחים הם בראש ובראשונה שומעיו הישירים, שאותם הוא מזכיר ברשויות בכל הזדמנות אפשרית, אך משום שכללות הכול יצירה ספרותית משקפת גם הכרזה פנימית שאיננה תלויה בנמען ספציפי כזה או אחר, מופנים הדברים לציבור קורא, ממשי או מטפורי, רחב לאין ערוך.
אם בביקורת ובדבקות באמת עסקינן, ואם שאלת האחדות הלאומית עומדת כאן על הפרק, יצוין כי לעף עקב בדאגה אחר התפתחויות בקרב יהדות הונגריה הכרוכות בהרעת היחס ליהדות ולמקורותיה,⁵⁵ ומנהיג קהילה שכמותו לא יכול היה להתעלם מהקשר בין נטישת התורה לבין ההתפתחויות בעולם הניאולוגי, שבעודדו השתלבות תרבותית מרבית בהונגריה עלול היה לרופף את קירות הבניין היהודי המסורתי. ברשויות לעף נחשף בדאגתו הישירה לתורת ישראל, והיא עולה לא רק מתוך הדגשת אמונתו ודבקותו בתורה החוזרת ונשנית ברשויות, אלא גם באופן ישיר מעט יותר.

ברשות קהל הקודש האל ירבה שמחתו / אדברה במר רוח ברוב שיחו והמיתו /
לקונן על פרצות הדור מי יעלה ארוכתו? / מי יאיר חשכו ויגיה אפילתו / [...] (שנת
תר"ן).

יש כאן תחכום משום שלכאורה מדובר על המתים (דוק, 'המיתו' [מלשון המיה] מקיים משחק לשון עם מוות - הגורם הראשוני לקינה), שבהיעדרם נפרצה הפרצה, אך דומה ש'פרצות הדור' הוא מושג רחב יותר המתייחס גם לחיים כחיים; בקרבם נפערה 'פרצת הדור' הקשורה כעולה ממליצות מקראיות רבות,⁵⁶ בחטאים ובעזיבת הדת. גם ניסוח דוגמת: "ברשות פליטה הנשארתי התורה ממרום נובעת" (שנת תרנ"ב), המעמיד את

55 שינדלר, עמ' 319.
56 למשל, פרצה במובן פנם רוחני אצל נביאי השקר ביחזקאל: "לא עליכם בפרצות ותגדרו גדר על בית ישראל לעמוד במלחמה ביום ה'" (יג, ה).

מסגיר תמיד את העילה המדויקת הישירה לביטויי האבל. נציג תחילה את התייחסותו של לעף לנושא ברשויות שפייט עד לתחילת המאה ה-20. לעף מבליט זאת בדרכים שונות. גישתו הבסיסית כרוכה כנאמר בהבלטה של עצם הפנייה ל'עם' - ציבור גדול יותר מקהל שומעיו בבית הכנסת של סגד, ניצול העיסוק של אנשי חברה קדישא בקבורה ובמתים כדי לגלוש - מטונימית - לגורל חלקים של העם בכללותו, ובהתייחס למוטיבים כלליים אלה, נרמזים גם אירועים ספציפיים. הנה, בניגוד לשנה הראשונה תרמ"ג, כשאין ניכר ב'רשות' ולו צל של מתח עם גויים, בשנה השנייה - תרמ"ד, משתנים הסגנון והתוכן באופן דרמטי. הכאב והחשש בעטייה של הצרה חובע בצורה הישירה ביותר:

[...] בני חברא ברוב שיחתם ותונתם / מבכים חללי עםם ומכתם // מבכים את חרון אמים ואימתם / ומי יוכל לספר כל תלאתם // אשר הכו ידי זרים יחידתם / לכסות פני תבל ברשעתם // חסידי אל בחול טמנו גויתם / אבל דע כי בעת שוב לאדמתם // גאלם צור והזריח גאולתם / בגן עדן יהי סתרם וסכתם.

כפי שצינו לעיל, הפתיחה לרשות זו שונה מאוד מבקשת הרשות הסטנדרטית המאפיינת את הרשויות לאורך השנים. הפנייה הישירה: "שישי עם עשות טובה מרוצתם", המכוונת לאנשי חברה קדישא ולמנהיגות, מהווה חריג בולט בין השאר הפותחות ברשות האל. סגנונית, הרשות הזו מעמידה את אנשי החברה בתפקידם המסורתי המקובל כקוברים, אך בעטיים של האירועים הקשים הקבורה רבה ומכאיבה לאין ערוך מזו שבימים כתיקונם. לשון אחר, לעף המכוון במישורין לאנשי החברה קדישא ('בני חברא'), מנצל את עיסוקם מעשה שגרה בקבורה, ומעצים מאוד את הצער שמדרכו של עולם כרוך בכך, כדי להוביל לתיאור זועת ההרג ועוצמת הצער על נסיבות מותם בידי זרים ('אשר הכו ידי זרים יחידתם'), רשעים ('...ברשעתם'), ולא בידי שמים.

סביר להניח שהדברים מושפעים מכך שבשנה זו התבררו ממדי הפרעות בעקבות עלילת הדם בטיסא-אסלר (Tisza Eszlar) במהלך 1882 והתחדשו באוגוסט 1983, והותרו רושם קשה ביותר על יהדות הונגריה ועל היהודים בעולם כולו.⁵⁷ 'חסידי אל בחול טמנו גווייתם' שברשות זו עשוי לצייר את הקבורה של נקברי הפרעות על-ידי אנשי החברה ('חסידי אל'). אולם, הוא מבוסס כמובן על הפסוק בספר שמות: "ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול... כאשר הרגת את המצרי וירא משה ויאמר אכן נודע הדבר" (ב, יב-יד). דומה שביסודה חבויה בפסוק סיטואציה בסיסית של 'עלילת דם' הכוללת את היסודות: הריגה של בן הרוב הזר על-ידי 'הודי', הצפנה של הגווייה, והחשש העולה מתוך גילוי הדבר. כך שעצם השימוש בפסוק זה דווקא, בין במשים בין שלא במשים, איננו מקרי, אולם, בשורת פיוט זו הופך הפייטן את המצב על-פיו, לא ה'הודי' (שבעקיפין קשור כמובן לז' באדר!), הוא ההורג וקובר את הנכרי, אלא היהודי, נקי מכל פשע, קובר את מתיו שלו!

59 קצבורג נ', אנטישמיות בהונגריה 1867-1914, תל אביב תשכ"ט, עמ' 54-60.

מבחינה זו ניתן לראות את גישתו של לעף כמסורתית מובהקת המכירה בערכם של גדולי התורה לסוגיהם לחיי האומה (להלן בסיכום), ויש קשר בין הבלטת התורה ברשויות' (בעיקר בפנייה המבקשת את 'רשותה', וגם באזכורים נוספים) לבין האבל המובע על מות העוסקים בה. עם זאת בצד הניסוח הלא-מייחד של המנהיגות, יש גם יוצאים מן הכלל, הנושאים אופי מיוחד. למשל הניסוח:

[...] ואקונן על נדיב שפזר רבבותיו / אב עניי ישראל חומל על אלמותיו / ואמרר על כל יקר שהקדיש שנותיו / להגות בתורה לקרוא להכמות אחותי" (שנת תרנ"ז).

שבו בצד הטעמת העוסק תדיר בתורה ברוח המגמה דלעיל, מובלט גם האבל על 'נדיב שפזר רבבותיו'. מיוחד בין הרשויות הוא האפיון הבא:

נקונן על מצדיקי הרבים התירים / מגלי סתרי מדע יקירי הברירם / ועל אבדן אמנינו ראשי הציירים (שנת תרצ"ג).

אין זה מן הנמנע להבין את מקבץ הכינויים הסגנוני כמטפורות ללמדנות בהקשר התורני. 'תורה נמשלה למים', ולכן, 'ביירים' [שואבי מים מבאר] יכולים לסמל כמובן גדולי תורה, גם 'תיירים' ניתנים להבנה כ'תירים' בשבילי התורה המגלים צפונותיה, וה'ציירים' מעטרים אותה;⁵⁷ אולם קשה להשתחרר מן התחושה שכינויים אלו בעמדם בפני עצמם, ובסמיכותם ל'מגלי סתרי מדע' ול'אמנינו', חורגים מאפיוני החוכמה הטמונה בתורה לבדה, ונוגעים גם בהערכתו של לעף לאנשי שם בתחומים אחרים שהיו כה חביבים עליו. על זיקתו למדעים מיותר לומר, וגם כישרונו האמנותי הופגן בעליל בשותפותו הפעילה בעיצוב חלקים בבית הכנסת בסגד שנחנך שלושים שנים קודם לכן, במיוחד, ציורי הוויטראז'ים בהשראתו המהווים מלאכת מחשבת.⁵⁸ לא הצלחתי לגלות מדוע התמקד לעף בסוג מיוחד של אנשי ציבור דווקא בשנים אלו, ולצורך מאמרנו זה המבקש ללמוד בעיקר על לעף באמצעות 'הרמזים הדקים' המובלעים ברשויותיו, ולא על אישיה של יהדות הונגריה, די בכך.

ה. ההיבט הלאומי - סוף המאה ה-19

מקום מרכזי ברשויותיו של לעף תופסות צרותיה של יהדות הונגריה בפרט ושל עם ישראל בכלל. מבחינה זו דומות הרשויות לא-אחת לקינות לאומיות, אם כי סגנון אינו

57 ציירים הינם במשנה: "...יש לציירים סממנין שהן צרים בהם צורות שמורות לבנות ובהירות..." (משנה, נגעים ב, א), ציירים ממש, אך ניתן כמובן להבינם כמטפורה. 'בייר' בפשטות הריהו שואב מים: "אין נותנים לא לבייר ולא לספר ולא לספן, אבל נותן הוא לבייר לשתות..." (משנה, שביעית ה, ה), וגם הוא עשוי להיות דימוי לעיסוק בהשקאה רוחנית.

58 ציורי בתי הכנסת נסקרו בקצרה בספרו שהוקדש לבית הכנסת: A Szegedi Zsinagoga, Szeged 1903. (להלן: לעף, ויטראז'ים).

עולה כאן כמדומה הציפייה הידועה של לעף להבנה הדדית ואחדות (לעיל). הפעם אחד הגורמים הפועלים בעולם היהודי הראויים להכרה ואמפטיה הוא '...עבר הלאומי שנתחדש מקרוב', שבשנת הכתיבה תרנ"ט, 'מקרוב' זה עשוי להתייחס גם לקונגרס הציוני הראשון ב-1897 (בהקשר זה מן הראוי לציין כי בקונגרס הראשון השתתף איש סגד⁶³), ואולי אף בשני, שנה אחת אחריו. מעניין השימוש שהוא עושה ב'עֲבָרִים'. בפשטות הכוונה כמובן לצדדים, ואכן ב'מיפוי' העולם היהודי בן הזמן החלק הלאומי עומד כצד אחד ביחס לצד אחר המייצג את עולם התורה המסורתי (לצורך העניין עשוי לכלול גם את הניאולוגים). יחד עם זאת על דרך משחק המצלול, האוזן שומעת גם 'עֲבָרִים' - כינויים של בני הלאום. בשימוש הרומז במקבילה זו ל'יהודים' (לעף השתמש בה במקומות אחרים⁶⁴). יש משום זיכרון לעבר המקראי, יחד עם התייחסות להתחדשות הלאומית. ברשות לז' באדר' עסקינו, ובדברים המכוונים לאנשי חברה קדישא ("ברשות ראשי החברה על חסדם בבית עולם עד הגל הזה"), עוצמת המוות המשותף לכולם, מנוצלת כדי לאחד את 'שני העברים', ובה בעת, בפעילות החברה קדישא יש משום תנחומים על נפטרי כל אחד מן 'העברים'. על כולם חל - 'הנמצא כזה?', כולם חשובים. נקודה מעניינת ברשות הזו קשורה לציור מגבית: "ברשות ראשי החברה [...] עושים צדקה לקיים כל העוברים על הפקודים יתנו זה". הנאמר מבוסס על הפסוק בפרשת 'כי תשא' ('ושקלים') הנקראת בבית הכנסת בעונה זו של השנה: "זה יתנו כל העבר על הפקודים מחצית השקל בשקל הקודש..." (שמות ל, יג). בניתוח כולל של הרשויות חובתנו לציין כי חרף העיסוק הידוע של חברה קדישא בענייני כספים, נושא זה איננו עולה עוד; האם ניעור בלעף ששיבצו ברשות ציונית' כל-כך בגין העיסוק של 'הקונגרס השני' בייסוד התשתית הכספית של הציונות? במאמר זה כל שנוכל הוא להותיר שאלה זו בחזקתה. האם יש המשך להשתקפות המגמה הלאומית ברשויות הבאות? בסקירה כללית של הרשויות לעף לא הרבה לחזור על תוכן ספציפי מסוים שנה אחר שנה. מה שנוכל לומר לגבי הרשות של השנה הבאה הוא שיש בה כמה רמזים מעניינים:

רב אונים וגדל כח זוכר חסדי אבות / מזריח לישרים אור בקר לא עבות / במרומי
עושה שלום לעמו משמיע שלום;
מנחלת האבות אביעה ללבות היום באבל משולבות.

שרומזים לתקווה להתחדשות העם ('מזריח לישרים אור בקר לא עבות' / במרומי עושה שלום לעמו משמיע שלום') ולזיכרון ארץ ישראל ('נחלת האבות'). 'באור המפציע' שימש מוטיב ציוני ידוע, ואפשר שחלחל גם לדברים אלו. בסיכום, ניתן לראות בדברים אלו ברשות של שנת תרנ"ט (ואולי רמזים בשנה שאחריה), הבלחה של הרעיון הציוני החודר לטקסט ולטקס המתנהל בבית הכנסת בסגד. לחלול

63 הכוונה לא' ואש (זהבי, עמ' 297).

64 הביטוי: "הונגריה העבריה" (כתובת על קבר הרב מ"צ פערלס, ראה קליין, רשויות ומכתמים, עמ' 27).

ברשות של שנת תרמ"ה אין יותר התייחסות לאירועים הקשים. בשנים הבאות נגלה פה ושם ביטויים החורגים מהבעת צער שגרתי על מותם של יחידים הצפויה כפתח להספד, ויש בהם כדי לרמוז לצרה לאומית ולמצבה הקשה של האומה: "ברשות אומה נפזרת אשר קרנה נגדעת" (שנת תרנ"ב); "על שבר בת עמו ממרר בכיתו / ומר בוכה על שריפתו" (שנת תרס"א), אך הדברים אינם מניעים לכלל גיבוש של תמונה פואטית מלאה באשר לצרות, ואין כמדומה התייחסות מפורטת לצרה קונקרטיית.

ו. מבט פיוטי אל הציונות

בירור זיקתו של לעף לרעיון הלאומי בנרסתו המוקדמת ולציונות המדינית בנוסח שעוצב על-ידי הרצל וזכה לביטוי בקונגרסים הראשונים, מחייב מחקר החורג מגבולותיו של מאמרנו זה. אך במחויבות לשרטוט רקע בדרך לחקירת השתקפות הנושא ברשויות, נעיר כי גם אם הזרם הניאולוגי חרט על דגלו את ההשתלבות המרבית בהונגריה,⁶⁵ הרעיון הציוני נגע בלבבות רבים, ולא תמיד על-פי 'הצפייות המקובלות'. אשר ללעף, כל שנוכל לומר במסגרת זו הוא כי עמנואל לעף ממשיך במובנים רבים מאוד את מורשת אביו המנהיג הניאולוגי רב-המוניטין הרב ליאופולד לעף; ללעף האב הייתה תדמית ברורה הקוראת להתבוללות,⁶⁶ אך מסתבר כי הדברים היו מורכבים יותר, ובסופו של דבר קיבל לעף הבן מורשת ניאולוגית רבת-פנים שאינה אוטמת את אוזנה משמוע את המנגינה הלאומית המצטלצלת לעת הזו בעולם היהודי.⁶⁷

ברשויות' מצאנו ניסוח מעניין המתייחס במישרין לקול הציוני, בשנת תרנ"ט:

מתי היהדות משני עבריה מזה ומזה / מעבר הלאומי שנתחדש מקרוב בדרך העם
הזה / ומעבר הדתי עבר התורה אשר נאמר כי הוא זה / אל תאמרו נא: מה בצע?
כמות זה כן מות זה / כי אין להם תמורה על כל אחד ואחד נאמר: הנמצא כזה.

60 לסקירה כללית ראה: Frojimovics K., The Threefold Path; From the Split to the Forced Unification, In the Land of Hagar, (Editor; A. Szalai), Tel Aviv, In the Land of Hagar, (Editor; A. Szalai), Tel Aviv, pp 102-111

61 כך מאפיין אותו יהודה מרטון המעמיד אותו בקוטב הנגדי לחת"ם סופר: "בניגוד קוטבי לרב משה סופר עומדת תורתו של הרב לאופולד לעף, נושא דגלו של הזרם המתקדם ביהדות. [...] לעף היה לוחם קנאי למען האמנציפציה ותבע מיהודי המדינה להסתגל לתרבות הלשונית ההונגרית ולהשתלב בחיים הפוליטיים של המדינה" (מרטון, 'הונגריה, התפוצה: מזרח אירופה' [עורך: י' צור], ירושלים 1976, עמ' 255).

62 הדבר עולה כמדומה מן הקטע הבא המספר על התכתבות בין הרב יוסף נטוק ומשה הס - שניהם דוגלים בלהט ברעיון הלאומי - אחרי פרסום 'רומי ירושלים', ומתייחס לפתיחותו של לאופולד לעף: "הדבר ב'בן חנייה' אינו גרוע כל כך כמו שכבודו חושב. הוא הציע לי לקבל ממני כל מה שאני רוצה לכתוב בעיתונו. אשיב לו אפוא בעיתונו הוא [...] אולי אפשר לקרב עוד את לעף עצמו. אסור לתקוף אותו בחריפות". הציטוט מתוך: י' צ' זהבי, מהחם סופר ועד הרצל, ירושלים תשל"ב, עמ' 200.

זה של הרעיון הציוני לעולם הניאולוגי לא היה כלל מובן מאליו. בשנים אלו התעוררה התנגדות חזקה לקונגרס בפרט ולציונות בכלל ב'בית המדרש הרבני בבודפשט',⁶⁵ וגם בסגד עצמה, למעט השתתפותו של נציג ממנה בקונגרס הראשון, קשה לדבר על התבססות מאורגנת של הציונות בשנים הראשונות של התמסדות התנועה הציונית ביישובים אחרים בהונגריה.⁶⁶ על רקע אדיש, לעתים לא-אוהד בעליל זה, נודע משקל רב לקביעה אמיצה זו של לעף, גם אם בשלב זה לא עמדה עדיין מאחריה פעילות ציבורית מובהקת בנידון.⁶⁷

ההבשלה של זיקתו של לעף לציונות תתגלה בשנות העשרים, בין השאר בעקבות קשריו עם פרופ' חיות (לעיל); וזוהי שגם התחזקות הקשר המקצועי עם מלומדים החיים בארץ-ישראל שהיו ציוניים בהכרתם חיזקה את המודעות של לעף לציונות. בשנים הראשונות למחאה העשרים העומדות במרכז עיסוקו בפרק זה, חשובה בעיקר ההתכתבות עם האגרונום אהרון אהרונוסון שבעשור הראשון של המחאה יצר עם לעף קשר מעניין של הפריה מקצועית, הכרוך בהערכה הדדית שגלש כמדומה אף לידידות.⁶⁸ הנה כי כן, העיסוק ב'צמחייה של ארץ היהודים' הרחוקה השפיע גם הוא את השפעתו.

ז. לעף והעולם שבין שתי המלחמות

נעניין בהשתקפות הנושא הלאומי ב'רשויות' אחרי מלחמת העולם הראשונה. בשנים תרע"ה-תרפ"א - בעיקרן שנות מלחמת העולם הראשונה, ובזמן שלעף היה עצור במעצר בפועל ובמעצר בית (-23.4.1920 11.12.1921), בעת ה'טרור הלבן', לא פרסם 'רשויות'. בשנת תרפ"ב, אחרי שהשתחרר, פרסם את הראשונה. תוכנה נושא אופי סטנדרטי למדי, בלי להתייחס במיוחד לאירועים הקשים של ה'טרור הלבן' ששטף את הונגריה אחרי נפילת ממשלתו הקומוניסטית של בלה קון (1.8.1919), ועד להקמתה של ממשלתו של בתלן (אפריל 1921). מה שמסגיר אולי את רחשי לבו הוא חרוז הסיום

65 בין הרבים שיצאו בחריפות נגד הרצל בולט הרב ד"ר שמואל כהן, רב בבית הכנסת הניאולוגי בבודפשט, ומי שהגדיר עצמו כמורו של הרצל, ראה: זהבי, עמ' 186-188.

66 ודאי שאיננה נכללת ברשימת האגודות הציוניות הבולטות. בשנת 1898 ראה: זהבי, עמ' 263. בשנת 1909 ראה: זהבי, עמ' 276-277. זהבי, עמ' 303-315. אחרי מלחמת העולם הראשונה מתגבשת קהילה ציונית בסגד במיוחד עם עלייתו לרבנות של הרב פרנקל שהיה ציוני פעיל. ראה: קומולוש וגרוואי, פנקס הקהילות עמ' 397. וכן ברשימת ההתאגדויות הציוניות אחרי מלחמת העולם הראשונה: Novak A., *Zionism in Hungary Between the Two World Wars, In the Land of Hagar*, (Editor: A. Szalai), Tel Aviv, pp 134-133.

67 לדעתי, יש עניין בוויטראז' שהוקדש לחנוכה באחד מחלונות בית הכנסת בסגד (ראה לעף, ויטראז'ים). הציור הוא של רקע בצבעים 'כחול-לבן-כחול' שעליו כתובה המילה 'מכבי'. אומנם אגודת ה'מכבי' הוקמה בהונגריה בשנת 1903 (ביוזמת הרצל, ראה זהבי, עמ' 316-333), וזוהי שנת הקמת בית הכנסת בסגד, אך אין להוציא מכלל אפשרות קשר בין האגודה לסמל הטבוע בבית הכנסת, ואם כך הוא, יש כאן עוד סימן של זיקה ציונית התחלתית של לעף.

68 כך עולה מחילופי המכתבים ביניהם. א' פרנקל (לעיל הערה 1) החשיבם מאוד. ראה עליהם: כהן א', איגרות חכמים, **מדעי היהדות** 33, תשנ"ג, עמ' 33-35.

הרומז אליו אישית: "הצור אל יעזבני / אשרי כל חוכי לו", שגם אם מצאנו מעין דוגמתו ברשות אחרת,⁶⁹ בנסיבות הללו עשוי לשאת משמעות הקשורה במצבו.

בקובץ לא מצאנו רשות לשנת תרפ"ג, ואיני יודע סיבה ברורה לכך. הניסוח של ה'רשות' בתרפ"ד אינו מכיל רמז לאומי מובהק, והדגשת האבל יכולה עדיין להתפרש כמתייחסת למיתה מדרכו של עולם, המסורה לטיפולה השגרתי של החברה קדישא: "על צבי עם ישראל בחירי הגברים / הוי אשר על פי שדי למות נגזרים" (שנת תרפ"ד); אם כי במקורו המקראי ב'קינת דוד' - 'על צבי [עם] ישראל', מזכיר מוות לאומי. לעומת זאת, אין לטעות בציור הלאומי המודגש של שנת תרפ"ה:

ברשות **אומה ענומה** / מדגלות איסוה // [...] נרחקה ואטומה / נגד הצור תרעומה
// יודע תעלומה / הצדק דינו נקומה // **פת ישראל צנומה** / אך **הרשעה פטומה** //
אין לשומר תנומה / כי לו **התעצומה** (שנת תרפ"ה).

ברשות שנושא מרכזי בה הוא 'המוות הקדום', לכאורה, עניין תיאולוגי ופילוסופי העומד בהקשר כללי גולש לעף לעניין לאומי מובהק. אגב שימוש פואטי בלשון נקבה, נכללות כאן: 'חווה' שכבר מימיה נגרם המוות ("מימות חווה גרומה / המות וחחומה"), 'העצה הסתומה' בדבר המוות שלא מובנת לאדם באשר הוא אדם ("מעצה הסתומה / איש לא הבין מאומה"), והאומה. האומה מצוירת כאן כ'ענומה', והדברים מובילים להתרחקות מאלוהיה עד כדי 'תרעומת נגד הצור' (בדרך כלל רגילים לפסוק 'הצור תמים פעלו' המציין מצב הפוך!), אומנם, בהקשר הכללי של המוות שנגזר על האדם, תרעומת זו עשויה לשקף מצב אנושי כללי, ובכל זאת, ההקשר השני, הלאומי, של הרשות, מעורר למחאה נגד גורל האומה. תרעומת, ובכל זאת, יש מקום 'לקום ולהצדיק דינו' ('הצדק דינו נקומה'). דוק, עד כאן הדברים עדיין יכולים להיות מוסברים, לדעתנו בדוחק, במצב של עמידה אישית לנוכח המוות באשר הוא מוות, אם כי עד כה לא הגיעו הניסוחים בנידון ב'רשויות' עד כדי קיצוניות כזו. אך בהמשך מקבלים את מלוא משמעותם הלאומית הברורה באמצעות ההנגדה - 'פת ישראל צנומה' / אך הרשעה פטומה'. הפעם ברור שמדובר באויב לישראל שדרכו מצליחה, ומול פתו הצנומה של ישראל, זו שלו פטומה-שמנה כדבעי.

משמעות מיוחדת נודעת לרשות של שנת תרפ"ז. עניינה הלאומיים הכלליים מושמעים בבהירות מרבית, אם כי הפרטים הספציפיים מוצפנים ברמזים:

[...] על מתי ישראל / בכל ארצות הגלילים // אשר שבקו חיים / בכירים ואפילים //
כולנו על מותם / אמללים מאבלים // פרחו נפשות טוהר / עת נשרפו גווילים [...].

ככל הנראה, הוא מכוון כאן למציאות שמעבר לגבולות הונגריה - 'בכל ארצות הגלילים'. וכן רומז, שלא כמנהגו בהרבה רשויות אחרות, על מותם של צעירים

69 "הצור אל יעזבני על זה אתחנן לו / שדי יעזרני אשרי כל חוכה לו" (שנת תרמ"ט).

'אשר שבקו חיים / בכירים ואפלים', ומזכיר את שרפת הספרים - 'נשרפו גווילים'. בהמשך נאמר:

כי הנה אנשי חמס / כל הון יקר מזילים // מעולם עלינו / עקב רב מגדילים // נצרפנו בצרות / כמו בעלילים // מתי ספי רעל / בצמיד פתילים // או אימתי נשכה שצרנו פלילים / עודם את עמנו חכל טוב מבדילים // מתאוים שנהיה / ערירים ומשכילים // בכל זאת עלינו אל בית האצילים // ינחמנו צור שדי / ברננה וגילים // נשיר תודה למנ- / צח למשכילים [...].

מוצגת כאן תובנה מסוימת של 'גורל ישראל' העומד מול 'אנשי חמס'. את העול שהטילו הללו עלינו, הם 'מגדילים עקב רב'; שלא כבמקורו במקרא, כאן בא 'עקב רב', כמובן, במשמעות שלילית. כך לעף מגנה את 'אנשי החמס', ובהעמידו ברקע רמיזה חזקה לפסוק שבמקור משרת שכר מצווה, מחזק עוד יותר את מצבו האומלל של ישראל. היחס לעם - 'מבדילים מכל טוב ומביאים להיות ערירים ומשכילים [=שכול]'. נקודת המפתח המהווה צומת בשיר היא - 'בכל זאת עלינו / אל בית האצילים', הרומז באופן ברור למדיי לחברותו של לעף בבית הנבחרים ההונגרי. הנה כי כן, בשנת תרפ"ז, המודעות העמוקה לצרתה המהותית של האומה עדיין אינה סותרת חברות במוסד המייצג את התרבות הזרה שהתבלבלות בה הייתה משאת נפש ליהודי הונגריה - במיוחד בזרם הניאולוגי - מזה יובל ויותר. אך לעף מדגיש 'בכל זאת', והרבה מעוצמתה הרגשית של ה'רשות' הזו טמון ב'בכל זאת' צנוע זה הזורע ספק באמיתות הניאולוגיות הבסיסיות.

טרם נגיע לרשויות שנות השלושים, מן הראוי לומר דבר-מה על מצבה של יהדות הונגריה בשנות העשרים.⁷⁰ במבט לאחור, המגמות המסתמנות ברורות למדיי. הנוכחות הפוליטית האנטישמית גוברת. הימין הקיצוני נוכח גם במפלגתו של בתלן, והוא ממשיך להתקיים גם כשבתלן חפץ ליצור חזות רגועה ויציבה. בשנת 1925 מתקיים קונגרס 'המתעוררים' ובו מועלות תיאוריות גזעניות, שלמרות שעקרונית לא הולמות את המציאות המדיארית הפתוחה לקליטת זרים, נאחזות במגזרים מסוימים. נמשך מנהיג 'המפלגה להגנת הגזע' משתלב תחילה במפלגתו של בתלן, אך ב-1923 חל פילוג, ונוצרת אופוזיציה ימנית רשמית. חוק 'הנומרוס קלאוזוס' עומד ברקע, וההתחייבות לתקנו גוררת מהומות אנטישמיות ב-1927. 'המפלגה הנוצרית הכלכלית סוציאלי' בהנהגתו של קרוי וולף זוכה להצלחה יחסית בבחירות ב-1926 ומפגינה תמיכה בממשלה. בסיכום, יש נוכחות מתמדת של תנועות אנטישמיות, אך אחרי אירועי 'הטרור הלבן' בתחילת העשור, בהונגריה לא ניתן להצביע על אירועים אנטישמיים בולטים בסדר גודל כזה. יתרה מזאת, לגבי סגד, עירו של לעף, התחושה היא של שקט והבנה בין יהודים להונגרים המגיעה

70 קצבורג נ', אנטישמיות בהונגריה 1867-1914, תל אביב תשכ"ט, עמ' 130-106

עד כדי אחווה, למצער חיצונית.⁷¹ מה מביא את לעף לכתיבה רבת עוצמה שכזו? אפשר כי פיעמה בו התחושה שההישגים בהשתלבות, ששיאם חברות ב'בית האצילים' על פי מליצתו, אינם משקפים את האמת. וברקע עומדים גם האירועים האנטישמיים ברומניה השכנה,⁷² שככל הנראה רמוזים ברשות של שנת תרפ"ז.⁷³

דומני כי יש עניין בעדותו של פרנקל ממרחק השנים, בלשונו: "עד 1921 לעף היה הונגרי. ההונגרי הכי-טוב. מ-1921 היה ציוני נלהב".⁷⁴ פרנקל התווה אפוא את 'קו פרשת המים' ב'טרור הלבן', ומתוך היכרותו האישית הקרובה כל-כך עם לעף נראים דבריו. ביצירתו הספרותית של לעף הדברים מתנהלים באופן דומה, אם כי בקצב איטי יותר. ובסך הכול, דומה שברשות של תרפ"ז הופגן הבקע שקיים עדיין באישיותו של לעף בין ההונגרי הנלהב הנמצא בכבוד בבית הנבחרים לבין הציוני הנלהב המזהה תהליכים בגורל היהודי, גם אם עדיין אין עקבותיהם בשטח ניכרים בבידור.

ח. הרשויות האחרונות

הרשות לשנת תרפ"ט נושאת אופי כללי יותר, ולא נתייחס אליה. מה שאין כן הרשות לשנת תר"ץ שהוזכרה קודם בהקשר ה'בוטני-פיוטי' של הגפן והארז, ושל שאיפתו של לעף לאחדות בישראל.

אקונן על צבי ישראל בכל מקומות מושבותיו / על כל עוסק לשם שמים לכל דעותיו ושיטותיו / על אבדן עם עולם שה פזורה לכל מפלגותיו.

הקינה שיכולה להיות מכוונת לצער על הנפטרים הרגילים, הופכת כאן לצער לאומי ממשי, ומתקשרת למשל הכרם שנגדע והארז שנפשח (לעיל).

[...] על גפן ישראל כרם שדי שנגדעו דליותיו / על ארז הלבנון אשר נפשחו ענפיו ושוכותיו / עיני זלגו דמעות על הריסותיו ושמותיו / ואשאל במר נפש התבאנה עוד חליפותיו / לנחם עמנו הסחוף והדחוף והבוכה למשפחותיו / השם ירחם על עם קודשו ויגדור את פרצותיו / יגזור אומר ויאמר הן בכורי הוא ארפא מושבותיו / הצור יושיע את ישראל שלא תאבדנה עשתונותיו / ויחדש מהר מבצר ארצו ומגדל עמו יבנה לתלפיותיו / יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי ומחשבותיו / אמן (שנת תר"ץ).

71 לגבי סגד: [...] בסגד עצמה לא היו התפרצויות אנטישמיות של ממש [...] היחסים בין הנוצרים והיהודים חזרו עד מהרה לתיקנם. יהודים הוסיפו לתפוס מקום גדול מן הרגיל בשירות הממשלתי, ובאנוניברסיטה עלה אחוז הסטודנטים היהודיים על ה'נומרוס קלאוזוס' המקובל. היחסים היו ידידותיים, לפחות למראית עין, לא רק בתחום הכלכלה והתרבות, אלא אף בתחום הדת. הופעות אורח של רבים בכנסיות, ושל ראשי כמורה ב'בתיכ"ג, היו שכיחות'. (קומולוש וגרוואי, פנקס הקהילות עמ' 396).

72 לביא ת', **תולדות יהודי הרגאט, פנקס הקהילות - רומניה**, ירושלים תש"ל, עמ' קיא-קיה.

73 ראה כרמלי, ילקוט.

74 בריאון עמי תשמ"ג (לעיל הערה 1).

דומה כי לתפילה המסיימת את הרשות: '[...] הצור יושיע את ישראל שלא תאבדנה עשתונותיו / ויחדש מהר מבצר ארצו ומגדל עמו יבנה לתלפיותיו', מתגבבת הכרזה ציונית. ועדיין ספק אם מבחינת המועקה של תחושת אנטישמיות הגיע לעף ל'מסה הקריטית'. לגביו עומדות שנים אלו בסימן הצבעה על סבל וייסורים, גם אם בפועל שירת בתפקיד חבר בבית הנבחרים. הרשויות של שנות השלושים הולכות ומקצינות בכל הקשור לחשש העמוק משבר וצרה. המוטיבים שצינו לעיל הולכים ומתבהרים. דומה שאין לחפש כאן מאורע כזה או אחר שהוביל לכך, אלא תחושה מצטברת של כישלון ההשתלבות בהונגריה בפרט ובאירופה בכלל.

בשנת תרצ"ד שבה מלאו ללעף שמונים, יצא לאור הכרך הרביעי - המסיים של הפלורה, ונערך הכינוס החגיגי שצוין לעיל.⁷⁵ בשנה שכזו של סיכום וגאוה, נושא לעף את הרשות הבאה:

[...] אדבר על חלי ציון עלי אבלה וציריה / שביתת כל משוש לבה כי נשמו דבירה / ונתעלפה ואיך תבוא נשמת חיים בנחירה [...] / אבוי על ציון שזרעה לבל תקצור קציריה / להרגיזה בכרמיה יבצור אחר בציריה / שמע נא אל תגדור פרצות זקניה צעיריה / לבל תשלח ביד עתי כשלוש שעיריה / לבל ישרשו שורשה יקצצו אמיריה (שנת תרצ"ד).

למותר לציין מה עז הציור של אבדון, והחשש ממנו, המובע כאן (לדעתנו, במיוחד אזכור 'השעיר לעזאזל'), ולא פחות ממנו חריפים קווי הציור של הרשות הבאה:

[...] ברשות אומת ישראל גולה וסורה / בעון הנהגת הרשעה הארורה / המאבדת אותה השחתה גמורה [...] (שנת תרצ"ו).

כשעוצמתה של 'הרשעה הארורה' מתגלה באירופה מיום ליום בדרך שתוביל ל'השחתה גמורה', הופך הז'אנר של 'הרשות' מביטוי שעניינו הערכה לחברה קדישא המהול בקינה, לנבואה של ממש. כשפרסם קליין את הרשויות בספרון שהוזכר לעיל, הצדיק את הכינוס, בין השאר בקבעו:⁷⁶ "[...] אך מעטים הם שיודעים שלאיש הזה המחונן בכשרונות נעלים, יד לו גם בשירה ובמליצה העברית [...]", ובאיחולים ללעף סיים: "[...] ומי ייתן והמחבר הנכבד יראה את השפעת עבודותיו המדעיות, כשהן פועלות גם בחיי עמנו והולכים ומתחדשים בארצנו לאורך ימים ושנים". הערכתו ללעף ולמקומו בשפה העברית ובארצנו המתחדשת עמדה אפוא מאחורי מעשה הכינוס. לעף עצמו בהקדמתו הקצרה לא התייחס למניעיו בנותנו רשות לפרסום רשויותיו; ואם על הררי השערות שבניתו במאמר זה אוסיף עוד אחת מופלגת מחברותיה, התחושה של ההתמוטטות העומדת בפתח, שביטוייה הפואטיים העזים מרוויים את הרשויות האחרונות, עמדה, בין השאר, מאחורי עניינו בכינוס ופרסומן ברבים.

75 ראה 'הרצאות כנס השמונים'.
76 ראה קליין, רשימות ומכתמים.

סיכום

מנקודת ראותה של ההיסטוריה של יהדות הונגריה מלמדות הרשויות על יציבותו וחיבתו של טקס ז' באדר בסגד, ואם באנו להוסיף נדבך זעיר לבניין חשיבותה של חברה קדישא בחיי הקהילות היהודיות באירופה, דיינו. אשר לדברים על לעף עצמו - האיש והשקפותיו; ברשויות, העניין הניאולוגי לא בולט. נהפוך הוא, מבחינת התוכן נושבת בהן רוח של אחדות וראייה כלל לאומית, וההבלטה התמטית של הגורמים הדתיים החשובים מצטיירת כמסורתית כמעט על-פי כל אמת מידה. עם זאת ניתן לטעון כי ברשות' כז'אנר יש צד עמוק של חידוש וניסיון להחייאת כיוון סגנוני שנשכח. זה אופייני ללעף ששילב חדש וישן, אלא שבניגוד לחכמים ניאולוגיים אחרים, החדש כלל אצלו גם את הציונות שהמודעות אליה מכה אצלו שורש החל מן הקונגרס הראשון.

המבט אל הרשויות' לאורך השנים מלמד על ההתפתחות שחלה אצל לעף. בצד השלד הקבוע של הרעיונות הבסיסיים, הולכת ומתפתחת המודעות לצורך בשינוי עמוק במהלכה של היהדות, והדברים כוללים גם את הצד הציוני באישיותו. ההצצה אל עולמו האישי שמאפשרת הרשות' מגלה גם את גודל כאבו של האיש שהשכיל לזהות את צרותיה של אומתו. סגד הייתה עיר שדה, שבגין שהותו בה, הפכה למרכז ניאולוגי חשוב ביותר ומרכז חשוב לא-פחות לחוכמת ישראל. אולם האישיות הזו חרגה מההצטמצמות לכך, ורשויותיו מנלות את התובנות ודרכי המחשבה של מנהיג לאומי לכל דבר ועניין. פתחנו בדברי הערכה ללעף, נסיים בקטע שכזה:

[...] היחיד בין הרבנים הניאולוגים בתקופה שאנו דנים בה, שתפס עמדה ציבורית היה הרב עמנואל לעף מסגד. שהוא היה חבר הבית העליון של הפרלמנט ההונגרי, והיו לו כל הנתונים להיות מנהיגם של יהודי הונגריה. הייתי אומר כי הוא היה איש, הייתי אומר כי הוא היה איש שיכול היה למלא תפקיד בדומה לזה של ליאו בק בגרמניה, אלא שהתנאים הפנימיים בעדה היהודית - ובמידה ידועה גם התנאים החיצוניים - לא סייעו למנהיגותו של איש כמו עמנואל לעף [...]."

אכן צד של החמצה המאפיין את לעף מלווה את העוסקים בו, תחושה כי מנהיגותו הוחמצה. בבחינת 'האיש היה ראוי, אבל...'. אולם לא לשאלה הנשגבה מיכולת התמודדותי - על היחס בין האישיות והמהלכים ההיסטוריים - כיוונתי במאמרי זה, ובוודאי שלא לשאלת - 'מה היה קורה אילו' הנשגבה מיכולת התמודדות של הכול. גם לא לשאלת היחס בין הספרות להיסטוריה ודרכי הבעתה של האחרונה באמצעיה של הראשונה. נוגע-לא'נוגע בשאלות הנכבדות הללו ביקש דיוני לגעת-גם-לגעת בלעף. מתוך מודעות לאותו צד של החמצה המלווה את לעף כצל, סברתי להעמיד על הצורך להתוודע לפן הרוחני האחר במפעלו, לפן הלא-מדעי, לבל תשיג את לעף החמצה נוספת.

77 קצבורג נ', הנהגת הקהילות, הנהגת הונגריה במבחן השואה, ירושלים תשל"ו, עמ' 79-80.